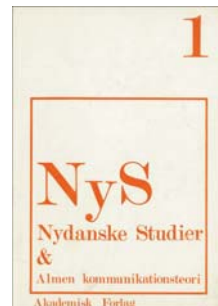

NyS

Titel:	Ideo-lingvistik
Forfatter:	Peter Madsen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier</i> & <i>Almen kommunikationsteori</i> 1, 1970, s. 64-72
Udgivet af:	Akademisk Forlag
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Ideo-lingvistik

Kritiske overvejelser over autonomi-problemet

*Peter Madsen,
Litteraturvidenskabeligt Institut,
Kbh's Universitet.*

I

La tâche de la linguistique sera:

...

c) de se délimiter et de se définir elle-même.

Bien loin que l'objet précède le point de vue, on dirait que c'est le point de vue qui crée l'objet...

F. de Saussure

For at konstituere sig som selvstændig videnskab og løsrive sig fra sociologien og psykologien måtte sprogvidenskaben koncentrere sig om det ved dens emne, der konstituerer det som et adskilt videnskabeligt emne: efter Saussures opfattelse sprogsystemet, *la langue*.

Det umiddelbart foreliggende emne, fænomenet sprog, *le langage*, må ses som manifesterende en lang række fænomener, der hver for sig kunne motivere sprogets henregning under en anden videnskab end lingvistikken, lige så vel som sprogets funktion og status peger på psykologiske og sociologiske problemstillinger. Sprogsystemet adskiller emnet som noget særligt; det er samtidig sprogsystemet, der konstituerer sproget som videnskabeligt emne, i og med den *invariants* det formodes at repræsentere. Det er således den samme bevægelse, der løsriver emnet som noget særligt og selvstændiggør den faglige disciplin, samtidig med at den får mulighed for at leve op til idealet om søgen efter *invariants*. Men i modsætning til sprogbrugen (*la parole*), der så at sige er umiddelbart givet, er sprogsystemet en konstruktion fra videnskabsmandens side, skabt af hans ønske om den egne videnskab. Sprogvidenskabsmandens "blik" er således betinget af en specifik videnskabshistorisk situation: det han *ser* er ikke "virkeligheden", men i en hvis forstand hans egen historisk betingede konstruktion.

Eller med andre ord: sprogsystemet er et produkt af videnskabs-

mandens teoretiske arbejde. Under hvilke betingelse udøves dette arbejde? Jeg har ovenfor omtalt den videnskabshistoriske situation, og det er muligt derudfra at føre diskussionen videre, idet samme tendens kan ses i andre videnskaber – således litteraturvidenskaben –, og det derfor er muligt at tale om en generel tendens i videnskabshistorien omkring århundredeskiftet mod "autonomisering" af videnskaberne (og deres emner) og derved "fragmentering" eller "atomisering" af virkelighedsbilledet. Men – disse bemærkninger er naturligvis ganske løse og hypotetiske – også udenfor videnskabernes område kan lignende tendenser ses – kritisk eller positivt reflekteret – i litteraturen og i den politisk-økonomiske tænkning og praksis f.eks. Hvis dette er rigtigt, kan der være tale om en generel ideologisk tendens, hvis tilgrundliggende betingelse kan søges i basale samfundsf forhold. Og hvis dette er rigtigt, kan der sluttet tilbage til spørgsmålet om videnskabens billede af virkeligheden: dets betingelser skal ikke udelukkende søges i en videnskabens stadige bevægelse mod den sande opfattelse af virkeligheden, men også i vidt omfang i det givne økonomisk-politisk-ideologiske kompleks.

Men som nævnt er disse generelle betragtninger rent hypotetiske – selv om dele af argumentationen kan findes i ukritisk form mange steder –; på fastere fundament kan diskussionen om sprogvidenskaben og litteraturvidenskaben føres.

Ovenfor har været omtalt de positive følger af Saussures strukturalistiske blik på sproget: det blev muligt at behandle det videnskabeligt og som et selvstændigt emne, hvilket har medført den velkendte uhyre frugtbare udvikling i sprogvidenskaben. Men dette "point de vue" har også indsnævret lingvistikens arbejdsområde, idet sprogets faktiske brug kun i meget ringe omfang er blevet underkastet analyse. Sprogbrugen, *la parole*, er blevet benyttet som materiale for den mest generelle reduktion, nemlig til sprogsystemet eller til sproglige universalier. Alle andre synspunkter – groft sagt – er blevet henvist til andre videnskaber, særlig til psykologi, sociologi og litteraturvidenskab. Godt nok har tværvideenskabelige interesser afsat discipliner som psyko-lingvistik og socio-lingvistik; men den alvorlige indsnævning af synsfeltet kan illustreres med et konstrueret navn på den disciplin, hvis muligheder ikke – mig bekendt – har nydt nogen særlig bevågenhed blandt lingvister: *ideo-lingvistik*. Rigorøse lingvister vil utvivlsomt henvise dette arbejdsområde til idehistorien, filosofien eller litteraturvidenskaben, og det er naturligvis heller ikke afgørende *hvilket* institueret fag arbejdsområdet henregnes under, det interessante er dets næsten totale fravær i den akademiske fagstrukturering, som netop er præget af den nævnte autonomi-tænkning. En gammel tradition dækker i et vist omfang det nævnte område: retorikken, en disciplin, som netop har inte-

resseret såvel lingvistikken som litteraturvidenskaben, men som ikke har haft særlig gode kår i vort århundrede.

Ideo-lingvistikens emne skulle være sproglig ide-manifestation, altså spørgsmålet om, hvorledes sproget benyttes til formulering og videregivelse (kommunikation) af ideologier, specielt hvordan sprogbrug kan tilsløre faktiske forhold. Med den sidste formulering antydes, hvordan ideo-lingvistikken kan være et fundament for *ideologikritik* og således kan komme i konflikt med idealer om værdi-fri videnskab.

Når denne disciplin her omtales i hypotetisk form, er det lidt af en tilsnigelse, eftersom adskillige arbejder allerede peger i denne retning, således særlig dele af semiologien (jvf. den afsluttende note).

II

The subject of literary scholarship is not literature in its totality, but literariness, i.e., that which makes a given work a work of literature.

R. Jakobson

Som nævnt indledningsvis er koncentrationen om specifikt litterære fænomener et fælles træk for flere retninger i det tyvende århundredes litteraturvidenskab og litteraturkritik, og det er da også meget nærliggende, at en given videnskab som emne må have netop det, der konstituerer dens objekt som noget særligt. Men som jeg har understreget ovenfor giver det nogle uheldige resultater i sprogvidenskaben, og det gør det da også i litteraturvidenskaben.

I sit program for en ny "poetik" gør T.Todorov sig også til talsmand for studiet af det specifik litterære:

Ce n'est pas l'oeuvre littéraire elle-même qui est l'objet de l'activité structurale: ce que celle-ci interroge, ce sont les propriétés de ce discours particulier qu'est le discours littéraire. Toute oeuvre n'est alors considérée que comme la manifestation d'une structure abstraite beaucoup plus générale, dont elle n'est qu'une des réalisations possibles.¹

Det er let her at se en parallel til *det* sprogvidenskabelige blik, der gennem sprogbrogen bestandig finder samme sprogsystem, det generelle videnskabelige blik, der bag den konkrete mangfoldighed søger den abstrakte invarians: "Le texte particulier ne sera qu'un exemple qui permet de décrire les propriétés de la littéarité."²

Alternativet til dette synspunkt er ikke nødvendigvis – således som

nogle diskussioner kan give indtryk af – en koncentration om det enkelte værk anskuet som en unik foreteelse, om dets enestående komplekse struktur. Og et andet synspunkt opgiver heller ikke nødvendigvis erkendelsen af det specifikt litterære, således som de synspunkter Todorov beskriver:

Elles nient toutes le caractère autonome du discours littéraire et le considère comme la transposition d'une série de faits non littéraires ou d'un type de discours.³

Der er ikke noget i vejen for på én gang at fastholde den litterære discours som noget særligt og at betragte den som manifesterende forskellige typer ikke-litterære struktureringer, hvis betingelser den således kan ses i forhold til.

Det foreslåede synspunkt vil altså betragte en given formodet i en eller anden henseende homogen mængde af tekster som manifesterende en systematisk strukturering; der er således nok tale om invarians, men den befinder sig på det *konkrete* plan, hvor den ikke er universel, men betinget og således sammenlignelig med alternativer. Disse struktureringer af ikke-litterær art er ikke nødvendigvis litteraturvidenskabens emne, men deres *litterære manifestation* er. Det er igen her klart, at en sådan type litteraturvidenskab – ligesom ideo-lingvistikken – kan danne fundament for kritisk virksomhed, og at den således kan tilfredsstillende andre interesser end den af Todorov foreslåede poetik. Noget andet er at denne abstrakte disciplin kan danne et grundlag for det konkrete litteraturstudium, ligesom analysen af sprogsystemet er grundlaget for ideo-lingvistikken.

Den type litteraturstudium, der interesserer sig for det enkelte værks specifikke litterære struktur, afskærer sig også fra kritisk virksomhed, idet dens emne, netop ved at være unikt, ikke har videre interesse. Hermed ikke sagt, at et værk ikke kan være den unikke manifestation af ikke-litterære fænomener; tværtimod, det er netop herved værkerne kan have en speciel interesse som repræsenterende noget *nyt*; men det *litterære* har kun interesse i dets (evt. indirekte) forbindelse med andre fænomener.

Både den todorovske poetik og den nævnte søgen efter det enkelte værks enestående struktur repræsenterer således den i foregående afsnit omtalte tendens til isolering af de forskellige videnskaber og deres emner. For så vidt er begge synsmåder til trods for deres umiddelbare modsathed lige abstrakte.

En sammenstilling af lingvistik og litteraturvidenskab vil ud fra disse betragtninger tage sig anderledes ud end en sammenstilling af disse to discipliner, som de traditionelt opfattes. Der bliver nemlig i begge tilfælde tale om at betragte en vis mængde tekst som manifesterende ikke-tekstlige struktureringer. Eller anderledes formuleret: der bliver tale om at se tekststrukturer i forhold til ikke-tekstlige strukturer. (Disse to formuleringer an-

tyder det generelle problem, der knytter sig til begreber som betydning og reference eller betydning og mening (*signification* og *sens*).

Overvejelserne kan altså føre til en omstrukturering af fagene, idet en fælles disciplin (som bliver identisk med ideo-lingvistikken) aftegner sig: *tekst-teori* og *tekst-analyse*. Hvor den traditionelle fagafgrænsning kan føre til en opfattelse af ikke-litterær sprogbrug som "uskyldig", gennemsigtig, så at sige direkte kommunikerende, der erkender tekst-teorien, at det ikke blot er litterær sprogbrug, der er indirekte kommunikerende, overtalende – retorikken var for Aristoteles læren om, hvordan man ved hjælp af sprog får andre til at antage nogle meninger: de indholds-analytiske synsmåder, som litteraturvidenskaben i et vist omfang *har* udviklet, må overføres til andre teksttyper.

Dette udelukker ikke den før nævnte undersøgelse af specifikt litterære manifestationstyper. Dog må det understreges, at det jo ikke er givet, at der til den af traditionen overleverede klassifikation litteratur/ikke-litteratur svarer tekstlige strukturer. Det er med andre ord ikke givet, at Litteratur kan afgrænses alene på interne kriterier, specielt er det tvivlsomt set i et a-historisk perspektiv, idet Litteratur som social institution har skiftet karakter op gennem historien. *Tekst-teoriens* opgave er udarbejdelse af modeller for betydningsstruktureringer og betydningsmanifestation; *tekst-analysen* beskæftiger sig med begrænsede mængder af tekster og søger deres betydningsorganisation ud fra den generelle tekst-teori, som tekst-analysen så naturligvis på sin side påvirker og logisk set står i et gensidigt forudsætningsforhold til. I det omfang tekst-teorien og den enkelte tekst-analyse må anskues som ideologisk discours, bliver den selv yderligere emne for tekst-analyse.

Den ideo-lingvistiske/tekst-analytiske aktivitet – som altså dækker store områder af litteraturvidenskabens arbejdsfelt – bliver således (fundament for) en ideologi-kritisk aktivitet, der inddrager sig selv under analysen, for så vidt dens egen discours repræsenterer en organisation for bevidstheden af den totalitet den selv indgår i. Ideologi-begrebet er meget diskuteret, men i næsten alle bestemmelser indgår to træk, som er tilstrækkelige til angivelse af anvendelsen her. Dels opfattes ideologi som en strukturering af den totalitet bevidstheden indgår i (og udgår fra), dels giver ideologien mening til handling (evt. i form af retfærdiggørelse). Disse to træk hænger naturligvis nøje sammen, men det sidstnævnte må understreges, da ideologien ellers kan opfattes som passiv tolkning uden praktisk betydning. Desuden opfattes ideologi (som "falsk bevidsthed") ofte som modsætning til sand erkendelse (evt. benævnt videnskab), men denne sondring ser jeg her bort fra, ikke fordi den er uvæsentlig, men fordi den angår næste led i diskussionen, som det ikke er nødvendigt at inddrage her. Ideologien er altså en opfattelse af den sammenhæng en bevidst-

hed indgår i og af dens stilling i denne sammenhæng, og den danner grundlag for individers og grupperes aktiviteter for så vidt den giver dem mening. Således opfattet er der åbenbart tale om et meget omfattende begreb og om meget afgørende faktorer i den sociale situation og udvikling. Blandt de veje, der kommunikerer ideologier, er litteraturen blandt de væsentligste, ikke mindst på grund af dens stilling i uddannelsesvæsenet. Det er ikke uden grund litteraturen har en vigtig plads i det borgerlige dannelsesideal såvel som i f.eks. sovjetisk kulturpolitik.

Det er tværtimod åbenbart, at der er væsentlige interesser forbundet med litteraturstudiet, når litteraturen opfattes som traditionsbærer. Og det er derfor klart at litteraturkritikken kan være en vigtig ideologisk faktor. Blot ikke hvis den koncentrerer sig om det litterært universelle eller unikke; kun hvis den bliver konkret, kan den ramme ind i ideologiske forhold.

Som før understreget er studiet af universalier ikke uinteressant, men det er nødvendigt overfor hvert enkelt emneområde at overveje deres status og interesse. Studiet af sproglige udtryks-universalier har eksempelvis kunnet simplificere sproganalysen og derigennem været et vigtigt bidrag til analysen af sprogsystemerne, hvis udforskning på sin side er grundlag for sprogundervisning, oversættelse osv. Sprogsystemet har således en *praktisk interesse*, som ikke umiddelbart kan overføres på "litteraturens system": det er ikke litteraturvidenskabens mål at danne grundlag for produktion af litteratur. Hvor analysen af de generelle systemer altså har en selvstændig interesse i sprogvidenskab, er det ikke tilfældet på samme måde i litteraturvidenskab. Groft sagt har analysen af "les propriétés de la littérature" kun interesse som baggrund for konkrete studier: erkendelsen af det fælles må føre videre til undersøgelse af det forskellige, det betingede.

III

*'Teorien om den menneskelige natur'.
Er der noget, der hedder den menneskelige natur? Naturligvis er der det.
Men der findes kun konkret menneskelig natur, ikke abstrakt menneskelig natur.
Mao Tse-tung*

Endnu en opfattelse af litteraturstudiet må diskuteres i denne forbindelse: den, der ofte knyttes til betegnelsen "hermeneutik". Hvor de tidligere omtalte synsmåder alle betragter værket eller værkerne som noget ydre, som

noget fremmed, dør søger den tolkende forståelse at bringe litteraturen ind som en virksom del af tolkerens bevidsthed. Litteraturen søges anvendt som et moment i selvforståelsen: "Si le sens n'est pas un segment de la compréhension de soi, je ne sais pas ce que c'est" (Paul Ricoeur).

En uenighed kan her opstå på grund af forskellige holdninger til traditioner: på den ene side kan en tradition opfattes som en overlevering det er nødvendigt at forholde sig kritisk til med henblik på frigørelse fra dens tolkninger; på den anden side kan den opfattes som en værdi, der fornyes og hvis kontinuitet etableres gennem genoptagelsen i overførselen af dens tolkning på den egne eksistens. Den ene opfattelse lægger vægten på forskelligheden, den anden på ligheden. I den sidste ende bygger de to opfattelser på et forskelligt menneske- og historiesyn: for den kritiske holdning bliver det hermeneutiske forsøg på af traditionen at uddrage det fællesmenneskelige samtidig en tolkerens dragen sig selv ud af sin konkrete eksistens. Men den her opstillede modsætning behøver ikke at være til stede: tolkningen kan lige så vel lægge vægten på forskel, således at selvforståelsen etableres ikke gennem lighed og genkendelse, men gennem kontrast. Ved at stille værkets ideologi uden for sig kan fortolkeren tage stilling til den og derved uddybe sin forståelse ikke abstrakt, men konkret af sin virkelige situation.

Det kan forekomme mærkeligt at omtale struktur-analysen som konkret, når den umiddelbart fremtræder som en abstraktion fra værkets eller værkernes mangfoldighed; men netop værkernes umiddelbare mangfoldighed lægger et slør over *de* grundlæggende betydningsorganisationer, som står i et konkret forhold til de ekstra-litterære forhold. Svaret på den kritik, som finder at strukturanalysen gør sit emne fattigere, er altså samme argumentation, som placerer studiet af den komplekse unikke litterære struktur som abstraherende fra værkets betingelser og funktion.

IV

Diese Forderung, das Bewusstsein zu verändern, läuft auf die Forderung hinaus, das Bestehende anders zu interpretieren, d.h., es vermittels einer andern Interpretation anzuerkennen.

Karl Marx

I det foregående er det forsøgt at argumentere for en opfattelse af sprogvidenskaben og litteraturvidenskaben, der kan frembringe en tværdisciplin, tekst-analysen/ideo-lingvistikken, hvis resultater har en sådan status, at de

kan danne grundlag for ideologi-kritik. Samtidig er det forsøgt påvist, hvorledes en række opfattelser af de to fag fører til resultater, der set fra dette synspunkt er interesseløse, og som derfor, hvis de opfattes eksklusivt, må underkastes ideologi-kritik, for så vidt som det virkelighedsbillede, de implicerer, udelukker eller slører vigtige faktorer.

De anførte betragtninger rejser et fundamentalt problem, som blot skal nævnes, idet en nærmere diskussion fører direkte ind i det videnskabelige sandhedsbegreb og det før nævnte andet stadium i spørgsmålet om ideologiernes stilling – nemlig i forhold til videnskab. Tekstanalysen kan danne *grundlag* for ideologi-kritik, men er den i sig selv kritisk, så længe den ikke frembringer alternativer til de fremanalyserede ideologier? Det afhænger naturligvis af kritik-begrebet, men under alle omstændigheder må der mere til end den blotte analyse. På samme måde som ideologierne i en eller anden forstand må ses som betingede af det samfundsmæssige grundlag de er opstået på og indgår i, således må også kritikken funderes andetsteds end i den ideologiske sfære: i den sociale væren og praksis. Hvordan denne fundering kan tænkes er en anden diskussion end denne artikels; men det er vigtigt at understrege, at det ikke er nok at ændre bevidstheden på rent bevidsthedsmæssigt grundlag.

September 1969

Note:

Et af de vigtigste bidrag til ideologikritisk orienteret semiologi er Roland Barthes: *Mytologier* (Rhodos 1969). Indenfor semantikken peger især A. J. Greimas: *Sémantique structurale* (Larousse, Paris 1966) i denne retning (se herom min introduktion 'Strukturel semantik' i *Kritik* 11, 1969, og en række artikler i *poetik* I.2, I.3, I.4, II.3 og II.4 (udkommer i løbet af foråret 1970) af Jørgen Dines Johansen, Karsten R. Olesen, Per Aage Brandt, Jørgen Mønster Pedersen, Ralf Pittelkow og mig selv. I *poetik* II.3 er oversat en artikel af Greimas og flere af teksterne i '*Strukturalisme. Tekstudvalg*'. (Rhodos 1970) kan pege i den retning. Endelig skal det nævnes at Poul Diderichsens prosa-historie-projekt i nogle henseender har samme perspektiv, som det jeg i artiklen har ønsket at udpege.

1. Det er ikke selve det litterære værk, der er emne for den strukturelle aktivitet: det den undersøger, det er særtrækkene (egenskaberne) ved den særlige sprogbrug (diskurs), som er den litterære sprogbrug (diskurs). Ethvert værk ses således kun som manifestation af en meget mere generel abstrakt struktur, hvoraf dette kun er en af de mulige realiseringer.
2. Den enkelte tekst bliver blot et eksempel, som muliggør beskrivelse af litteraritets særtræk (egenskaber).

3. Disse benægter alle den litterære sprogbrugs (diskurs') autonome karakter og betragter den som (resultat af en) overførsel af en mængde af ikke-litterære fænomener eller af en sprogbrugstype (diskurs-type). (Brugen af ordet 'série' her hentyder antagelig til T's egen oversættelse af Jakobson/Tynjanovs Otte teser om sprog- og litteraturforskningen, hvori de to formalister omtaler forholdet mellem 'den litterære serie' og andre 'sociale serier', såsom filosofi, økonomi... Den pågældende tese er oversat i min artikel 'Den russiske formalisme' (Vindrosen 7/1967)).